

[In: Ünnepi kötet Dr. Tóth Károly címzetes egyetemi tanár 70. születésnapjára. (Szerk.: Tóth Judit) Acta Jur. et Pol. Szeged 2015, 121-133. pp.]

BLUTMAN LÁSZLÓ

Hol van az alkotmány, és mi az?

1. Bevezetés: a probléma

Tóth Károly, aki gyakorlatvezetőm volt, egy bonyolult alkotmányjogi (államjogi) témát mindig egyszerű, célratörő kérdésekkel vezetett be, és helyezett tágabb összefüggésekbe. A tiszteletére megjelenő könyvbe írt tanulmányban, ezt a módszert követve, az alkotmányjog egyik egyszerű és elemi kérdését vizsgálom, amit érthetően ritkán tesznek fel: milyen értelemben van alkotmány, és ha van, hol található meg?

Az átfogó alkotmányjogi munkák általában megadják az alkotmány valamilyen meghatározását, esetenként többet is. De egy definícióból még nem következik, hogy létezik is az, amit meghatározunk. Ettől függetlenül, az általános feltevés az, hogy alkotmány a legtöbb államban létezik.¹ Ez a feltevés *prima facie* elfogadható, de kérdéseket vet fel. Ha van alkotmány, akkor hol van? Az alkotmány léte egyáltalán feltételezi azt, hogy annak valahol kell lennie? Három kiindulópont adja magát: (a) az alkotmány létezik, és meghatározható a helye; (b) az alkotmány létezik, de nem térben létezik; (c) az alkotmány nem létezik. Az első feltevés mögött az áll, hogy az alkotmány fizikai jelenség. A második az alkotmányt valamilyen nem-fizikai létezőnek fogja fel, ezért nem is lehet aktuális térbeli helye. A harmadik megközelítésnek, viszont választ kell adnia arra, hogy miért tévedne az alkotmány létezésére folyton utaló jogi közbeszéd.

A magyar jogi közbeszédben az első két feltevés nyomai lelhetőek fel. Már az alkotmány különböző meghatározásai is tükröznek bizonyos felfogást. Vannak, akik az alkotmányt *dokumentumnak* (tkp. fizikai tárgynak) tekintik.²

¹ Nálunk korábban az Alkotmány, most az Alaptörvény; az ismert vitát elkerülve, az egyszerűség kedvéért, itt mindkettőt egyszerűen alkotmánynak tekintem.

² L. erre TRÓCSÁNYI LÁSZLÓ - SCHANDA BALÁZS (szerk.): *Bevezetés az alkotmányjogba: az Alaptörvény és Magyarország alkotmányos intézményei*, Budapest, 2013. 33. p.; CSINK LÓRÁNT - FRÖHLICH JOHANNA: *Egy alkotmány margójára*, Budapest, 2012. 19. p. Ugyanakkor a dokumentum is értelmezhető nem-fizikai létezőnek.

A legtöbben azonban a formális értelemben vett alkotmányt olyan fogalmakkal írják le, melyek létezési módja ugyancsak nehezen határozható meg: alaptörvény,³ alapvető törvény,⁴ legmagasabb szintű jogszabály,⁵ bizonyos szabályok összessége,⁶ alapnorma,⁷ norma.⁸ A jogszabály vagy a törvény is felfogható fizikai tárgyként (dokumentumként) és nem-fizikai létezőként is.⁹ Így amennyiben ezekkel határozzuk meg az alkotmányt, akkor az alkotmány létezési módja is nyitott marad. (Egy ilyen meghatározás, azonban összeköti a témánkat az általános jogi elméleti kérdésekkel, hiszen a jogszabálynál, törvéynél, nemzetközi szerződésnél hasonlóan felvethető a létezés kérdése).

A meghatározásokon kívül sok egyéb szakirodalmi utalás is tükrözhet bizonyos felfogást az alkotmány létezési módjával kapcsolatban. Ezek azonban igen vegyesek, sőt részben összeegyeztethetetlenek. Ugyanazon munkán belül is keveredhetnek a lehetséges megközelítések. Például, ha a szerző egy helyen az alkotmányt egyértelműen azonosítja egy írott szöveggel, de nem sokkal később „az alkotmány írott szövegéről” szól.¹⁰ Mindez inkoherens, mert egyrészt feltételezi, hogy az alkotmánynak van valamiféle nem-írott szövege is, tehát nem lehet azonos az írott szöveggel. Másrészt, amennyiben az alkotmánynak van (bármilyen) szövege, akkor maga az alkotmány valamilyen szövegen túli létező, vagy van szövegen kívüli része is, így megint nem lehet azonos az írott szöveggel.

A fogalmi tisztázás érdekében, érdemes felmérni a lehetséges megközelítéseket. A legegyszerűbb az a feltevés, mely az alkotmányt fizikai tárgynak tekinti.

2. Az alkotmány, mint fizikai tárgy?

Kézenfekvő, hogy az alkotmány fizikai tárgyként azon okirat lenne, melynek része az alkotmányszöveg (alkotmányokirat).¹¹ E megközelítéssel szemben mutatkozik egy erős ellenérv. Tudjuk, hogy I. Lajos 1351. évi dekrétumának számos eredeti példánya volt (öt maradt fenn),¹² vagy ugyanez a helyzet az an-

³ PI. KUKORELLI ISTVÁN (szerk.): *Alkotmánytan*, Budapest, 2007. 21-22. pp.; DEZSŐ MÁRTA - POZSÁR-SZENTMIKLÓSY ZOLTÁN (szerk.): *Alkotmányjogi alapok*, Budapest, 2008. 9. p.

⁴ PI. PETRÉTEI JÓZSEF: *Magyarország alkotmányjoga*, Pécs, 2013. 13. p.

⁵ PI. JAKAB ANDRÁS (szerk.): *Az alkotmány kommentárja I.* Budapest, 2009. 556. p.

⁶ PI. LAMM VANDA (főszerk.): *Jogi lexikon*, Budapest, 2009. 29. p.

⁷ PI. PETRÉTEI 2013, 14. p.

⁸ PI. ZELLER JUDIT (szerk.): *Alkotmányjogi esetek*, Budapest – Pécs, 2005. 42. p.

⁹ A bevett magyar szóhasználat alapján, viszont a „norma” nem képzelhető el fizikai létezőként (dokumentumként).

¹⁰ TÓTH GÁBOR ATTILA: *Túl a szövegen: értekezés a magyar alkotmányról*, Budapest, 2009. 53. és 54. p.

¹¹ KOJA, FRIEDRICH: *Az alkotmány*, in: TAKÁCS PÉTER (szerk.): *Államtan*, Budapest, 2003. 462. p.

¹² MÁRKUS DEZSŐ (szerk.): *Magyar Törvénytár - Corpus Juris Hungarici: 1000-1526. évi törvénycikk*, Budapest, 1899. 166. p.

gol *Magna Cartával* (négy eredeti példánya maradt fenn).¹³ Ennek ellenére, aligha mondhatjuk, hogy 1351-ben legalább öt darab (ugyanolyan tartalmú) törvény született az ősiségről. Hasonlóan, e megközelítés alapján, egy államban egyszerre több alkotmány is létezhetne. Mivel az Alaptörvénynek négy eredeti példánya van,¹⁴ így Magyarországnak jelenleg négy alkotmánya lenne (ugyanazon szöveggel).

E probléma áthidalható úgy, ha az alkotmányt nem egy fizikai tárggyal, hanem a fizikai tárgyak egy csoportjával azonosítjuk. Az Aranybulla hét eredeti példánya ellenére,¹⁵ nem hét Aranybulláról beszélünk, hanem inkább a hét okirat összefoglaló elnevezése az Aranybulla. A megnevezés nem csak eredeti okiratokat foghat át. Ha alkotmányjog tárgyából a gyakorlatvezető azt mondja a hallgatónak, hogy „mindenki vegye elő az alkotmányt”, akkor vagy pontatlanul fogalmaz (ezt nem feltételezzük), vagy alkotmány alatt azon fizikai tárgyak (tkp. dokumentumok, könyvek, stb.) összességét érti, melyben egyáltalán az alkotmányszöveg megjelenik.

Ez a megközelítés bizonyos támogatást kap egyes filozófiai területekről. A művészetfilozófiában létezik olyan felfogás (pl. *Nelson Goodman* elmélete), mely egy zenei mű alatt, nem a szerző fejében meglévő ideát érti, nem valamilyen absztrakt struktúrát ért, hanem egyszerűen a mű (meghatározatlan számú) előadását, mint fizikai események halmazát.¹⁶ Így például *Brahms V.* Magyar tánca egyenlő azon fizikai eseményekkel, melyek eddig a mű előadásának minősíthetők. *Per analogiam*, az alkotmány is lehetne a fizikai tárgyak egy specifikus halmaza.

Azonban az alkotmányszövegek formálisan sem rendelkeznek egyenlő autoritással. Legalább három csoport különböztethető meg: (a) az alkotmányokiratok részét képező szöveg (eredeti); (b) a hiteles alkotmányszöveg (Magyar Közlöny); (c) a nem hiteles alkotmányszövegek (könyvek, jogszabály- vagy szöveggyűjtemények, fénymásolatok, nyomtatványok). Ezek közül melyekből állna az alkotmány? Rengeteg spekuláció lehet arra nézve, hogy a három csoporthoz tartozó fizikai tárgyak (dokumentumok) milyen feltételekkel minősülhetnének az alkotmányt képező fizikai tárgyaknak. (Külön probléma, hogy a Magyar Közlönyben megjelenő hiteles szöveg elektronikus dokumentumban található, és - a hagyományos papíralapú dokumentummal szemben - ennek fizikai tárgya sem világos). Mindezt azonban átugorva, arra kívánok rámutatni, hogy a magyar jogi közbeszéddel és jogfelfogással általában nem fér össze azon álláspont, hogy az alkotmány fizikai tárgyak csoportja lenne.

¹³ BREAY, CLAIRE: *Magna Carta: Manuscripts and Myths*, London, 2010. 34-35. pp.

¹⁴ A Köztársasági Elnöki Hivatal közlése (II-4/01622-2/2015. sz.)

¹⁵ Ezek közül egy sem lelhető már fel, l. Magyar Törvénytár 1899, 130. p.

¹⁶ L. erre pl. KIVY, PETER: *The Performance of Reading*, Oxford, 2006. 2. p.

Négy lényeges pontot hoznék fel, ahol összeegyeztethetlenség mutatkozik. (a) Általános felfogás, hogy az alkotmánynak részei az alkotmányi normák, de a jogi normákat a jogi közbeszéd egyértelműen nem-fizikai létezőknek tekintti. Amennyiben az alkotmány fizikai tárgy lenne, akkor alkotmányi normák, mint nem-fizikai létezők nem lehetnének a részei. Az alkotmány eredeti példányán megjelenő alkotmányszöveg természetesen az alkotmányi normák forrása, de maguk a normák nem lehetnek részei egy okiratnak, mint fizikai tárgynak. (b) Az alkotmány módosításakor az alkotmányszöveg, mint fizikailag megjelenő jelrendszer nem változik. Módosítás során egyszerűen keletkezik egy másik okirat, és az alkotmány eredeti alappéldánya, az azon lévő szöveg változatlan marad. Az alkotmány módosítás nem fizikai módosítása az eredeti alkotmányokiratnak, hanem valamilyen szellemi (nem-fizikai) esemény. Amennyiben az alkotmány pusztán fizikai tárgy lenne, akkor az „alkotmány módosítás” nem lenne értelmezhető. (c) Harmadsorban, amennyiben megsemmisülnének az alkotmány eredeti példányai (az alkotmányokiratok), aligha mondhatnánk azt, hogy alkotmány nélkül maradt az adott ország. Az alkotmány létezne az alkotmányokiratok eredeti példányai nélkül is, tehát nem lenne azokkal egyenlő. (d) Ha az alkotmány fizikai tárgy lenne, nem lenne világos, hogy lehetne „megsérteni”. Az alkotmányt sértő, vagy alkotmányellenes magatartás nem irányulhatna egy dokumentum (fizikai tárgy) ellen, mert az ilyen magatartás nem fizikailag okoz sérelmet a dokumentumnak.

A jogi közbeszéd olyan irányba mutat, hogy az alkotmány inkább valamiféle nem-fizikai létező lehet. Amilyen tulajdonságokat egy alkotmánynak tulajdonítunk, az túlnyúlik okiratokon, dokumentumokon, fizikai eseményeken.

3. Az alkotmány, mint absztrakt létező?

Az emberi gondolkodás jellemzője az állandó elvonatkoztatás, de egyben hajlamos az absztrakciókat dologiasítani, dologként (létezőként) kezelni. Bár a *Kossuth-nótának* körülbelül hatszáz szöveg- és dallamváltozata különíthető el,¹⁷ ennek ellenére egy Kossuth-nótáról beszélünk. Nyilván van a hasonlóságoknak, a közös szövegbeli és dallambeli sajátosságoknak egy olyan hálózata (absztrakt struktúrája), mely így vagy úgy összeköti ezt a hatszáz változatot. A Kossuth-nóta elnevezés lényegében ezt az absztrakt (nem-fizikai), hasonlósági struktúrát is jelölhetné.

Ha az alkotmányt is egy ilyen absztrakcióként fogjuk fel, akkor nem kerülhető meg a kérdés, hogy ez bírhat-e létezéssel, és milyen nem-fizikai létezőről lehet szó? Mivel a teoretikusok többsége manapság az olyan társadalmi produktumokat, mint egy vers, egy zenemű (vagy éppen egy alkotmány) valamilyen

¹⁷ *Magyar Néprajzi Lexikon*, 3. kötet. Budapest, 1980. 284. p.

absztrakt létezőnek tekinti, sok spekuláció létezik, mi is lenne ez a létező. A különböző ötletek és felfogások garmadáját itt felesleges áttekinteni. Azonban két fő tendenciát érdemes elkülöníteni (melyek ugyanakkor nem mindig válnak el tisztán egymástól).¹⁸

3.1. Tiszta platonizmus

A felfogások egyik fő csoportja az egyes művészeti alkotásokhoz, a jogi normákhoz vagy az alkotmányhoz hasonló társadalmi produktumokat absztrakt létezőknek fogja fel, melyek alapvetően függetlenek konkrét megnyilvánulásaiktól (legyen az pl. szöveg, kotta, előadás, egy személy tudatállapota vagy képzelete). Bár ezen absztrakt létezőket a különféle szerzők többféleképpen azonosítják (típus, fajta, univerzálé), azok osztják az absztrakt dolgok platóni jellegzetességeit: az okozati összefüggéseken kívül állnak, időtől és tértől függetlenül léteznek (szemben a konkrét létezőkkel).¹⁹ Ennek alapján a Kossuth-nóta vagy egy alkotmányi norma is egy időtlen absztrakt struktúra (vö. *Platón* ideáival), melynek lehet sok konkrét megnyilvánulása.²⁰

Ezt a megközelítést nehéz gyakorlati szempontból kezelni. Az időtlen absztrakt létezők a jogban a jogalkotás tagadását, a művészetekben a művészeti alkotómunka tagadását jelentenék. (Ilyen tevékenységeknél mindössze a már létező absztraktumok felismerésével rögzítene a jogalkotó vagy egy művész egy jogszabályt, egy művet, vagy más konkrét produktumot). Bár a jogban ez egy kiterjedt természetjogi felfogást alapozna meg, elvitatja a jogszabályok alkotóitól azt is, hogy lényegileg másként is dönthettek volna valamely jogi szabály tartalmának meghatározásánál. (Ahogy elvitatja például *Bachtól* azt, hogy a III. Brandenburgi versenyhez írhatott volna akár egy lassú tételt is). Feloldhatatlannak tűnik az „időn kívül álló, absztrakt alkotás” belső ellentmondása. Ha valamit létrehozunk, az nem lehet absztrakt, mert időben behatárolt és oksági láncolatok részeként jön létre. Ennek ellenére, a megközelítések egy másik csoportja éppen ezt az ellentmondást akarja feloldani.

3.2. Kevert (módosított) platonizmus

A tiszta platonizmussal szemben, a nézetek egy másik csoportja az „alkotott absztraktum” koncepcióját kívánja megvédeni. Ezt csak úgy tudja megtenni, hogy szakít a duális platóni megközelítéssel (konkrét/absztrakt), és a kettő kö-

¹⁸ L. erre pl. KIVY 2006, 3. p.

¹⁹ L. erre pl. TÖZSÉR JÁNOS: *Metafizika*. Budapest, 2009. 54-56. pp.

²⁰ Ilyen jellegzetes nézetre l. pl. WOLTERSTORFF, NICHOLAS: *Works and Worlds of Art*, Oxford, 1980.; CURRIE, GREGORY: *An Ontology of Art*, New York, 1989.

zött egy harmadik kategóriát tételez: olyan absztrakt tárgyakét, melyek időben keletkeznek (és így megalkothatók). Idetartozó, jellegzetes nézet például *Amie Thomassoné*, aki „absztrakt műtárgyak” létezése mellett érvel, melyek absztraktságuk ellenére alkothatók és létezésük is megszűnhet.²¹

Ez a felfogás közelít a hétköznapi felfogáshoz, nyelvhasználathoz, ezért erős magyarázó ereje van. Tudjuk, hogy *Van Gogh* „Hat napraforgó” című, 1888-ban festett festménye 1945-ben, Japánban megsemmisült.²² Ezért, ezt a festményt ma már nem tartjuk létezőnek. Ezzel szemben, például *Balassi Bálint* Célia-versei nem szűntek meg létezni attól, hogy eredeti kéziratuk megsemmisült, és csak másolatból ismerjük őket (az 1874-ben felfedezett *Balassa-kódexből*).²³ Tehát kézenfekvőnek tűnik, hogy egy vers (szemben egy festménnyel) felfogható valamiféle alkotott absztraktumnak (akár a jogszabályok, vagy az alkotmány).

A közfelfogás magyarázataként ugyan erős ez a típusú elmélet, de mégis komoly gondokkal küzd. Nem tud igazán koherens leírást adni erről az alkotott absztraktumról, mint a létezők egy típusáról. Például tudjuk, hogy *Petőfi Sándor* Nemzeti dal című verse 1848. március 13-án született Pesten, a Dohány u. 73. sz. alatti lakásban az ismert történelmi körülmények között (melyek között a mű megalkotásának okai is kereshetőek).²⁴ De hogy válik ez a konkrét mű időn, téren, és okozati összefüggéseken kívüli absztraktummá? Az sem világos, hogyan szűnhet meg egy ilyen létező. Például, megszűnhet-e egyáltalán a Kossuth-nóta vagy *Balassi* harmadik számú Célia-verse, mint alkotott absztraktum? Az alkotmánynál, vagy általában a jogszabályoknál a hatályvesztés talán köthető lenne valamiféle megszűnéshez. Azonban a magyar jogfelfogás szerint, a jogszabályok nem szűnnek meg létezni, miután hatályukat veszítik. Bár kikerülnek a magyar jogrendszerből, de a magyar jog részei maradnak.²⁵ Ez azt támasztaná alá, hogy egy jogszabály, mint *abstractum* nem szűnhet meg, mindössze inaktív idea marad.²⁶

Ezen elméleteknek az a nagy dilemmájuk, hogy az alkotott absztraktumok tudattól függetlenek-e vagy függőek. Amennyiben a tudattól függetlenek, akkor nem tudják magyarázni megfelelően e létezők megszűnését, márpedig ha alkották őket, valahogy meg is kell szünniük. Ellenben, ha a tudatunktól függőek, akkor nincs gond a megszűnéssel, de ezen absztraktumok egyszerűen

²¹ Pl. THOMASSON, AMIE L.: *Debates about the Ontology of Art: What Are We Doing Here?* Philosophy Compass 1/3 (2006) 247. p.; vagy THOMASSON, AMIE L.: *The Ontology of Art*, in: KIVY, PETER (ed.): *Blackwell Guide To Aesthetics*, Oxford, 2009. különösen 88-90. pp.

²² <http://artnews.hu/2013/09/05/fenykep-et-talaltak-van-gogh-megsemmisult-napraforgos-festmenyerol/>

²³ HORVÁTH IVÁN: *Balassi költészete történeti poétikai megközelítésben*, Budapest, 1982. 46. p.

²⁴ KERÉNYI FERENC: *Petőfi Sándor élete és költészete*, Budapest, 2008. 358-359. pp.

²⁵ Közismert, hogy hatályát veszített jogszabálynak is lehet további joghatása bizonyos esetekben, pl. JAKAB ANDRÁS: *A magyar jogrendszer szerkezete*, Budapest-Pécs, 2007. 88-89. pp.

²⁶ Persze kérdésként felvetődik, hogy megszűnik-e létezni az a norma, amit az Alkotmánybíróság „megsemmisít”.

tudattartalmakká válnak.²⁷ Ez utóbbi eset több irányba vezethet attól függően, hogy lételméleti szempontból miképpen értékeljük a különböző tudattartalmakat. Következhet belőle egyfajta nihilizmus (l. a következő pontot), vagy az egyes tudattartalmak sajátos létezését tételező pszichologizmus.²⁸

Amennyiben az olyan jelenség, mint egy alkotmány, nem fizikai tárgy, és nem is *abstractum*, akkor lehet, hogy egyszerűen nem is létezik?

4. Az alkotmány nem létezik?

Ha valaki azt állítja, hogy az alkotmány nem létezik, akkor ez alatt azt érti, hogy nincs a valóságnak olyan szelete, melyre az „alkotmány” szóval sikeresen lehetne utalni (referálni). Miért állítana valaki ilyet, a közbeszéddel szembe menvén?

Itt nem arra fókuszálnék, hogy az alkotmány létének tagadása miképpen következhet általános filozófiai vagy társadalomfilozófiai elméletekből, sajátos ontológiai értelmezési keretektől. Érdekesebbnek tűnik az, hogy miképpen kezelhető ezen álláspont ellentéte az általános jogi közbeszéddel és jogfelfogással (l. a következő pontot), mely axiómaként kezeli a jog (és egyben az alkotmány) létét. Éppen ezért, itt csak nagyon röviden utalok három olyan elméleti irányzatra, melyekkel nem fér össze az alkotmány, mint társadalmi jelenség létezése.

(a) *Neokantiánus jogfelfogás.* A *Sein* és *Sollen* következetes elkülönítéséből az alkotmány létezésének tagadása következik. Köztudott neokantiánus tétel, hogy a (jogi) normák a *Sollen* szférájába tartoznak. Az ide tartozó jelenségek nem léteznek, hanem érvényesek.²⁹ A magyar jogi közbeszédben általánosan elfogadott tétel, hogy az alkotmány normákból áll, vagy legalábbis az alkotmány egy részét (jogi) normák képezik. Amennyiben a normák képesek egy alkotmány részévé válni, akkor az alkotmány azonos nemű a normákkal, és a *Sollen* szférájába kell tartoznia, mint a részeinek. Ebből az következik, hogy az alkotmány - mint nem-fizikai, *Sollen*-jelenség - nem létezik, legfeljebb érvényes

²⁷ *Haydn* A patikus (Lo speziale) című operájának partitúrái részben megsemmisültek az Eszterházy-kastélyban pusztító 1779-es tűzvészben. Így az eredeti változatot egészében nem ismerjük, (ma egy 1895-ben kiegészített, rekonstruált változatot játszanak), WINKLER GÁBOR: *Barangolás az operák világában*, II. kötet. Budapest, 2004. 850. p. Ha ez az opera, mint alkotott absztraktum tudatunktól független, az eredeti mű tovább létezik, de konkrét, közvetítő instanciák hiányában már nem ismerhető meg számunkra. Ha az eredeti mű tudatunktól nem független, akkor már megszűnt létezni, mert nincsenek olyan konkrét, kifejezett vagy látnis tudattartalmak a világban, melyek átfoghatnák azt.

²⁸ Ennek ismertetésére itt nem térhetek ki, de pl. ezt használtam értelmezési keretként a nemzetközi szokásjogi normák számos problémájának magyarázatához, BLUTMAN, LÁSZLÓ: *Law in Mind: Towards an Explanatory Framework for Customary International Law*, Hungarian Yearbook of International Law and European Law 2014, The Hague, 2015. 157-190. pp.

²⁹ Rövid magyar nyelvű összefoglalására l. pl. ZSIDAI ÁGNES: *Út a szubjektum felé*, Világosság 2005/11. 29-36. pp. vagy VISEGRÁDY ANTAL – CSIZMADIA TAMÁS: *Hans Kelsen és a skandináv realizmus*, Világosság 2005/11. 89-96. pp.

lehet. A probléma az, hogy a jogi közbeszéd rendszerint nem „érvényes” alkotmányra utal, hanem az alkotmány létezésére.

(b) *Jogi realizmus*. A jogi realizmushoz tartozó egyes felfogások tételeiből következhet az alkotmány létének tagadása. A skandináv jogi realizmus képviselői közül, például *Olivecrona* alighanem aláírta volna azt a megállapítást, miszerint alkotmány elméletileg nem létezik, és az „alkotmány” szónak csak technikai funkciója van.³⁰ A pragmatikusabb amerikai jogi realizmustól ilyen megállapítás távolabb állna. Ugyanakkor egyik képviselőjük, *Felix Cohen* élesen kritizálta, hogy a jogi gondolkodás ontológiailag nehezen kezelhető entitásokkal népesíti be a konstruált valóságot (jogszabály, jogi norma, stb). Ezekre úgy utalt, mint „transzcendentális értelmetlenségekre”.³¹

(c) *Lételméleti nihilizmus*. A tágabb, filozófiai felfogások közül, egy nihilista tagadná, hogy az alkotmány létezik, és hogy az alkotmány szó bármit is jelölne. Ennek a felfogásnak többféle változata van, az alapelgondolás a következő lenne. A közbeszédben alkotmánynak nevezett, léttel nem bíró komplex jelenség, csak a valóságos léttel bíró, elemi dolgok (entitások) egy bizonyos mintája. Az alkotmány maga nem létezik, csak annak bizonyos módon összefüggő elemi alkotórészei léteznek. A komplex, nemlétező jelenségek (pl. alkotmány) csak elemi létezők sajátos elrendeződései (mereológiai nihilizmus).³² A klasszikus példa szerint *Michelangelo* Dávid szobra nem létezik, csak az alapanyagul szolgáló márványt képező atomok (elemi létezők) sajátos, szoborszerű elrendeződéséről van szó.

A nihilista irányzatok – *Ockham* borotváját suhogtatva - ezzel egyszerűbbé teszik a lételméleti megközelítést, hiszen nem feltételeznek olyan létezőt, mint például egy szobor, melynek viszonya a saját alapanyagához több évezredes filozófiai problémát jelent (vö. a *Thészeusz* hajójára vonatkozó filozófiai iskolapéldát). A nézetek különbözhetnek abban, hogy mit tekintünk elemi létezőknek (pl. a szobor esetében az atomokat vagy a márványt, mint anyagot). Ettől függ, mennyire mérsékelt a nihilizmus.

A kérdés számunkra az, hogy amennyiben az alkotmány mégsem létezne, mint alkotmány, akkor a létezők milyen csoportjáról van szó. A választék széles lehet: az alkotmány, mint komplex, nem létező jelenség állhat egyes tárgyakból, szövegekből, hangokból, normákból, kognitív tudatállapotokból,

³⁰ Ő az olyan jogi kategóriáknak, mint például a jog, a norma, a szerződés, stb. pusztán pszichológiai, technikai funkciót tulajdonít, OLIVECRONA, KARL: *Law as Fact*, London, 1971. különösen 186. skk.; l. még erre pl. GOLDING, MARTIN P.: *Rights, Performatives, and Promises in Karl Olivecrona's Legal Theory*, *Ratio Juris* 18(2005) No. 1. 22. p.

³¹ COHEN, FELIX: *Transcendental Nonsense and the Functional Approach*, *Columbia Law Review* XXXV. (1935 June) különösen 811. p.

³² CAMERON, ROSS P.: *There are no things that are musical works*, *British Journal of Aesthetics*, Vol. 48, No. 3, July 2008, 302. p.

akarati állapotokból, tudati reprezentációkból, stb. Az, hogy ezek közül milyen entitásokat ismerünk el létezőnek, és hol húzzuk meg az elemi szint határát, attól függ, hogy a felfogásunk milyen más filozófiai nézetekbe ágyazódik. (Kérdéses lehet például, hogy a normát tekinthetjük-e egy elemi létezőnek, vagy ez is komplex, nem létező jelenség).

Amennyiben az alkotmány csak elemi, valóságos létezők meghatározatlan és vegyes csoportjának sajátos, „alkotmányyszerű” mintája, akkor ebből lényeges következtetések adódnak: (a) Az „alkotmány” szó így csak egy kényelmes rövidítése az elemibb létezők bonyolult és sajátos, a hétköznapi beszédben nem érzékeltethető elrendeződésének.³³ (b) Az „alkotmány” szó nem utal a valóság azonosítható részére, ahogy a *Kossuth-nóta* elnevezés sem.³⁴ (c) Bár a közbeszédben mindenki használja az „alkotmány” szót, mint kényelmes rövidítést, de ez alatt sokan sokfélet érthetnek, sőt mindenki mást gondol az alkotmány mibenlétéről, jelentéséről.³⁵

Számunkra kulcskérdés, hogy miképpen magyarázható a fenti nézeteknek ellentmondó közbeszéd és jogfelfogás, mely az alkotmány létezését ténynek veszi? Másként megfogalmazva, az alkotmány létét tagadó nézetek alapján lehet-e igaz a köznyelvben „az alkotmány létezik” kijelentés.

5. Miről szól az alkotmány létére utaló jogi közbeszéd?

Az alkotmányhoz hasonló társadalmi jelenségekre vonatkozó ontológiai elméletek legnagyobb része bizonyos mértékben eltér (vagy egyenesen szembenáll) az általános közbeszéddel és hétköznapi felfogással.³⁶ Ezt magyarázniuk kell. (A probléma ráadásul mélyebbre visz: vita tárgya, hogy a társadalmi jelenségekre vonatkozó lételmélet esetében szerepelhet-e helyességi kritériumként a közfelfogás vagy sem, hiszen a társadalmi jelenségek konstruáltak). A különböző irányzatoknak választ kell adni a lételméletükkel ellentétes közbeszédre, közfelfogásra. Különösen nagy kihívás lehet ez az olyan társadalmi jelenség, mint az alkotmány létének tagadásához vezető felfogások (pl. nihilizmus) esetében. Néhány megközelítést érdemes kiemelni arra nézve, hogy ezt a problémát miképpen kezelik.

(a) Van, aki nem nagyon törődik a hétköznapi kijelentések igazságértékével, és a lételméleti argumentumokra koncentrál. *Trenton Merricks*, (aki a fizikai tárgyak létét kérdőjelezi meg), láthatóan nem tartja a közbeszédet az elmélet

³³ Richard Rudner (1950) kifejezése („convenient shorthand”), I. *The Ontological Status of the Esthetic Object*, *Philosophy and Phenomenological Research* 10(1950) 388. p.

³⁴ Pl. RUDNER 1950, 386. p.

³⁵ Ezt jól bemutatja pl. TRÓCSÁNYI LÁSZLÓ (főszerk.): *A mi alkotmányunk: vélemények és elemzések Magyarországi Alkotmányáról*, Budapest, 2006.

³⁶ A közbeszédbe itt beleérttem a nem-filozófiai szakmai nyelvet, esetünkben a jogi szaknyelvet is.

helyességi kritériumának, és nem tartja döntőnek a közbeszéd igaz vagy hamis mivoltát. Azt írja, hogy a „hamis hétköznapi hitek is közel annyira jók, mint az igazak.”³⁷ A közbeszéd esetlegesen lehet igaz vagy hamis, mindegy is, mert a létezők körére vonatkozó magasabb elméletet ez nem befolyásolja.

(b) Egy lételméleti felfogás tételein mérve, a közbeszéd egyszerűen tévedhet (és gyakran téved is) a létezők körét tekintve. Ha az alkotmány nem létezik, akkor az olyan köznyelvi kijelentés téves, ami az alkotmány létét feltételezi, vagy állítja. Mit lehet ekkor kezdeni a téves, de általános közbeszéddel? A lételméleti felfogás ekkor bázisát képezheti egy *nyelvkritikai megközelítésnek*, mely kimutatja, milyen ellentmondásokhoz vezet a köznyelv bizonyos, nemlétező dolgokat tételező kijelentéseinek elfogadása. (Egy nihilista megközelítés például rámutathat arra, hogy az alkotmány léte utalás pontatlan beszédmódot eredményez). A nyelvkritika könnyen vezethet olyan átfogó javaslatokhoz, mely a nemlétező dolgokra utaló köznyelvi kijelentések átfogalmazásával kiküszöböli a problémás nyelvi kifejezéseket a köznyelvből (nyelvi eliminativizmus).

(c) A *nyelvi eliminativizmus* nem csak egy konkrét (pl. nihilista) lételméleti felfogás alapján alakítható ki. Vannak, akik a bizonytalan lételméleti alapokat nem is kutatják különösebben, hanem arra koncentrálnak, hogy a nyelvből kiküszöböljék a mibenlétükben bizonytalan entitásokra, dolgokra utaló kifejezéseket. Ilyen például a zenemű vagy regény, vers fogalma, vagy egyes művek konkrét elnevezései (pl. *Brahms V. Magyar tánca*). Ezt nem egy-egy sajátos ontológiai megközelítés alapján teszik, hanem azért, mert ezen kifejezések használata - nem kis mértékben a mibenlétük bizonytalansága miatt - önmagában is ellentmondásos. Ezen irányzat egyik fő teoretikusa, *Anders Pettersson* amellett érvel, hogy az esztétikában a mű fogalma és a művek elnevezései kiküszöbölendők, amit *Jane Austen* Emma című regényén keresztül kíván bizonyítani. Abban nem foglal állást, hogy létezik-e ez a regény. Azt bizonyítja, hogy a közbeszédben felesleges a regény megnevezésére vonatkozó kifejezés, és különböző átfogalmazásokkal kiküszöbölhetőek a köznyelv egyes, ezzel kapcsolatos ellentmondásai.³⁸

Kérdés, hogy ez az eliminativista gondolat átvihető-e a jogi nyelvre, és a jogi nyelv zavarai ezzel csökkenthetőek-e. Például az „alkotmány” szó alkalmazásával kapcsolatos problémák (ellentmondások, többértelműség) megoldhatóak-e ezen az úton, a szót tartalmazó kifejezések átfogalmazásával. Elképzelhető, hogy igen, a jogi nyelv ettől akár pontosabbá is válhat, ugyanakkor nem válik egyszerűbbé. Hamis alternatíva az, hogy egyszerűbb és pontatlan, ellentmondásos nyelvünk

³⁷ MERRICKS, TRENTON: *Objects and Persons*, Oxford, 2001. 171. p.

³⁸ PETERSSON, ANDERS: *P. F. Strawson and Stephen Davies on the Ontology of Art. A Critical Discussion*, *Organon* F. 16(2009), különösen 624-627. pp.

legyen-e, vagy egy bonyolultabb, de pontosabb nyelvet alkalmazzunk. (*Pettersson* szerint sem kell választani, hanem a két nyelv egymás mellett is megfér.)

A nihilista irányzat sem feltétlenül eliminativista a nyelvet tekintve. Elismerheti a gyakorlati, egyszerűbb, de ellentmondásos, és nem létező dolgokat tételező köznyelv létjogosultságát amellet, hogy a saját elméletét egy bonyolultabb, de pontosabb nyelven írja le. Így viszont kétféle beszédmód szükségessége és igazolhatósága merül fel (ontológiai nyelv és köznyelv), ami már egy különálló megközelítés.

(d) Vannak olyan nihilisták, akik elismerik mindkét beszédmód jogosultságát, és állítják, hogy a lételméleti tételekkel szembenálló, nemlétező dolgokat tételező köznyelvi kijelentések is lehetnek igazak, például a művészeti produktumok tekintetében (pl. *Cameron*). Ez első pillantásra meghökkentő megközelítés: így egy olyan köznyelvi kijelentés, mint „az alkotmány létezik”, akkor is igaz lehet, ha az alkotmány valójában nem létezik (egy ontológiai elmélet alapján). Egy ilyen furcsa konstrukciót csak úgy lehet tartani, ha „az alkotmány létezik” kijelentés igazságfeltétele nem az, hogy az alkotmány létezik. Mi lenne más? *Cameron* erre kínál egy nihilista ismeretelméleti konstrukciót, azonban kérdéses, hogy ezt milyen erővel lehet átvinni például „az alkotmány létezik” kijelentés vizsgálatára.³⁹

Azonban a párhuzamos beszédmódok igazoltságát nemcsak egy nihilista ismeretelméleti konstrukció támaszthatja alá. Rendszerint egy kijelentés igazsága a valóságnak való megfelelésen alapszik (ti. valóban létezik-e alkotmány). Ez a megfelelés (korrespondencia) teheti igazgá a kijelentést.⁴⁰ De „az alkotmány létezik” kijelentésnek lehet más igazságfeltétele is, például a *koherencia-elmélet* alapján. Ezen elmélet szerint egy kijelentés igaz, ha koherens más kijelentéseknek egy bizonyos csoportjával.⁴¹ Egy kijelentés igazságfeltétele nem a valóságnak való megfelelésében, hanem más kijelentésekkel való összefüggésében keresendő.

Így „az alkotmány létezik” kijelentést a társadalmi gyakorlatban megjelenő, a társadalmi konvenciók alapján tett más kijelentések tehetik igazgá, és nem

³⁹ Szerinte „a szobor létezik” kifejezést nem az teszi igazgá, hogy a szobor létezik, hanem az, hogy az atomoknak van egy „szoborszerű elrendeződése”. Hasonlóan, „a Legfelső Bíróság létezik” kifejezést nem az tesz igazgá, hogy ilyen intézmény létezne, hanem az, hogy a személyeknek (elemi létezőknek) van egy csoportja, akik felsőbbírói szerepet gyakorolnak. L. CAMERON 2008, 300. és 311. p. Ezt követve lehetne mondani, hogy „az alkotmány létezik” kijelentés nem igaz ontológiai nyelven, de lehet igaz a köznyelvben, mert van az elemi létezőknek egy meghatározatlan csoportja a társadalomban (tudatállapotok, tárgyak, szövegek, fizikai események, stb.), melynek alkotmányszerű elrendeződése van. Bár első pillantásra abszurdnak tűnik, de ez, a jellemzően nihilista magyarázat elméletileg meglepően jól védhető (a mögötte lévő érvrendszert itt nem tudom ismertetni).

⁴⁰ Ez a *korrespondencia-elmélet*, magyarul pl. SAINSBURY, MARK: *Filozófiai logika*, in: GRAYLING, ANTHONY (szerk.): *Filozófiai kalauz*, Budapest, 1997. 127-128. pp.

⁴¹ A kérdésre nézve l. BLUTMAN LÁSZLÓ: *Van-e jogi tudás?* Jogelméleti Szemle 2014/3.

faktuális összefüggések. Valaki azért fogadhatja el igazként ezt a kijelentést, mert életében rengeteg olyan szöveget olvasott vagy szóbeli közlést hallott, melyek közvetve vagy közvetlenül „az alkotmány létezik” kijelentést alátámasztják. Az ilyen, társadalmi konvenciók, gyakorlat részét képező kijelentések tömege állhat „az alkotmány létezik” kijelentés mögött, támogatva annak igazságtartalmát. Ez alapján a valóságtól (és a releváns lételméleti felfogásokat képező ontológiai kijelentésektől) függetlenül igazolható a köznyelv akkor is, ha esetleg bizonyos elméletek szerint nem létező dolgokat tételez. Így viszont a köznyelv függetlenedik a (társadalmi) valóságtól (bármilyen legyen is az), és önmagát igazoló társadalmi szokássá válik. A köznyelv ilyen öngazolása, viszont már egy másik megközelítés határára visz bennünket: ez a fikcionalizmus.

(e) Az előbbiekkal szemben, a *fikcionalista megközelítés* más alapon igazolhat nem létező dolgokat tételező köznyelvi kijelentéseket.⁴² Edward Kania (egy zeneműről vagy regényről szóló beszéd kapcsán) azt látja lényegesnek, hogy ez a beszédmód a művészettel kapcsolatos társadalmi gyakorlat része, és közömbös, hogy létező vagy nem-létező entitásra utal-e. Sőt, ő maga zárójelbe is teszi azt a kérdést, hogy milyen létező húzódnak meg egy zenemű vagy egy regény elnevezése mögött. Ez nem lényeges. Az a fontos, hogy ezek a kifejezések lehetővé teszik a művészettel kapcsolatos párbeszédet, fenntartanak egy hasznos társadalmi gyakorlatot, függetlenül attól, hogy esetlegesen nem létező dolgokra utalnak.⁴³ Hasonlóan, fikcionalista alapon látja igazolhatónak Dorr és Rosen a hétköznapi tárgyakra vonatkozó köznyelvi kijelentéseket,⁴⁴ vagy Field a számok (matematikai entitások) létére utaló matematikai kijelentéseket anélkül, hogy azok igazságát feltételezni kellene.⁴⁵

Ebből az következik, hogy ebben az összefüggésben a köznyelv nem kognitív funkciót tölt be. Nincs igazságértéke, így nem értékelhető az igaz-hamis koordináta mentén. „Az alkotmány létezik” kijelentés nem is igaz, nem is hamis. Egy konvencionális megközelítést (egyben fikciót) fejez ki, melynek funkciója az, hogy egy társadalmi gyakorlat részeként (pl. jog), az emberi magatartást befolyásolja (ahogy a joggal kapcsolatos kijelentések általában teszik), és nem az, hogy a valóságra utaljon, vagy azt leírja. Az előző pontban említett megközelítésnél „az alkotmány létezik” kijelentést más, egy társadalmi gyakorlat

⁴² A fikcionalizmust sok területen, sokféleképpen értelmezik, és sokféle változatát különböztetik meg. L. pl. Stanford Encyclopedia of Philosophy (<http://plato.stanford.edu/entries/fictionalism/>); én itt egy jellegzetes felfogására utalok.

⁴³ KANIA, EDWARD: *The Methodology of Musical Ontology: Descriptivism and Its Implications*, 48 *British Journal of Aesthetics* (2008) 426-44. pp., ; l. még ROHRBAUGH, GUY: *Must Ontological Pragmatism Be Self-Defeating?* in: MAG UIDHR, CHRISTY (ed.): *Art and Abstract Objects*. Oxford, 2013. 34. p.

⁴⁴ DORR, CIAN – ROSEN, GIDEON: *Composition as a Fiction*, in: RICHARD M. GALE (ed.): *The Blackwell Guide to Metaphysics*, Oxford, 2002. különösen 170-171. pp.

⁴⁵ FIELD, HARTRY H.: *Science Without Numbers*, Princeton, 1980. különösen 20-29. pp.

részét képező kijelentések teszik igazzá. A fikcionalista megközelítés alapján a kijelentés igazságtartalma nem merül fel, mert nem kognitív funkciója van, (így nem az igazolja létjogosultságát, hogy igaz-e).⁴⁶

6. Hogyan tovább?

A jelen téma szempontjából a jogi közbeszéd zavarba ejtő sajátosságokat mutat. Néhány jellemzőjét érdemes azonosítani. (a) Közömbös aziránt, hogy milyen értelemben létezik az alkotmány, egyszerűen feltételezi azt. (b) Önigazoló jellege van: azért igaz az alkotmány létezésére utaló valamely kijelentés, mert korábban számtalan erre utaló kijelentés született (koherencia). (c) Erősen ellentmondásos, mert a vonatkozó kijelentések nem egyeztethetők össze. Teljesen szokásos, ha az alkotmányról azt állítjuk, hogy például azt létrehozzák; módosítják; hatályon kívül helyezik; van szövege; vannak rendelkezései; vannak példányai; van eleje és vége; vannak részei (pl. alkotmányi normák); olvasható; véd bizonyos jogokat; célok tükröződnek benne; lehet alkalmazni; lehet értelmezni; további szabályok vezethetők le belőle; felhatalmazást adhat; hatáskört biztosíthat; meg lehet sérteni (alkotmányellenesség). Az alkotmányról állításokat tartalmazó megszámlálhatatlan kijelentés aligha magyarázható egyetlen elmélet keretében.

Mit lehet kezdeni egy ilyen jogi nyelvvel, amely mindazonáltal a gyakorlatban működőképes? A heterogén állítások többértelművé teszik a terminusokat, ellentmondásokhoz és homályos megfogalmazásokhoz vezetnek. Diszfunkciónak ez tekinthető (és nem a koherens jogi ontológia hiánya).⁴⁷ Így a doktrínának az lehet a feladata, hogy elemezze, tisztázza a jogi közbeszéd ezen fogalmi problémáit. Sok jogi elméleti vagy dogmatikai probléma gyökere nyelvi.⁴⁸ A járható út a *nyelvkritikai megközelítés* lenne, mert a terminus- és fogalomhasználat zavarai akadályozzák a jól védhető jogi dogmatikai elméletek kialakítását. Valószínű, zárójelbe tehető, hogy az alkotmány milyen értelemben létezik, de rá kell mutatni azon következetlenségekre, fogalmi problémákra, melyek e szó használatát kísérhetik a jogi szaknyelvben.

⁴⁶ Megjegyzendő, hogy a fikcionalizmusnak egy másik irányzata a fikciót képező kijelentéseknek kognitív funkciót, és így igazságértéket tulajdonít, de általánosan hamisnak veszi azokat (l. pl. az ősfikcionalista *Hans Vaihinger* „mintha” filozófiáját, *Die Philosophie des Als Ob*, Leipzig, 1918.)

⁴⁷ Nyilván a jogi elméleti írásoktól nem várható egy teljes jogi ontológiai elmélet kialakítása, mert egy ilyen elméletnek semmi hatása nem lenne a gyakorlatra, de az egyes szakjogágak dogmatikáira sem. A jogi elméletek számos olyan fogalomra épülnek melyek alapjai a lételméleti homályba vésznek (jogviszony, alanyi jog, norma, stb.). Viszont ezekre a bizonytalan pontokra zártabb dogmatikai konstrukciók felépíthetők.

⁴⁸ Ezt a tételt a mai magyar jogirodalom legalábbis kétkedéssel szemléli, pl. BENCZE MÁTYÁS, FICSOR KRISZTINA, KOVÁCS ÁGNES, SÓLYOM PÉTER: *A szövegempirizmus elméleti és gyakorlati kérdései*, 4 Pro Futuro 2014/2. különösen 131-135. pp.